

УДК: 347.72.04

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.1.34>

ЩОДО ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕРЕСІВ КРЕДИТОРІВ ТА БОРЖНИКІВ ПРИ ЛІКВІДАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИЙ З БАНКРУТСТВОМ

Легка О.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного права
Університету митної справи та фінансів*

Легка О.В. Щодо правового забезпечення інтересів кредиторів та боржників при ліквідації підприємницьких товариств, не пов'язаний з банкрутством.

У статті здійснений аналіз проблем, що виникають для кредиторів та боржників у зв'язку з припиненням функціонування підприємницьких товариств та їх перебуванням у ліквідаційній процедурі.

Звернено увагу на те, що юридична (за своєю формою) ліквідаційна процедура спрямована на упорядкування економічних відносин, порушених економічних зв'язків у товарообміні. Як наслідок, метою правового регулювання ліквідаційної процедури, визначена мінімізація негативних наслідків від руйнування економічних зв'язків, викликаних цим процесом.

Обґрунтована думка, що поновлення запису у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань на підставі судового рішення не може призвести до поновлення прав кредитора без додаткового звернення до суду з новими позовами про відновлення майнових прав юридичної особи, а тому є неефективним способом захисту прав кредитора.

У зв'язку з цим, висловлені рекомендації для кредиторів, права яких порушені у ліквідаційній процедурі, захищати свої речові права за допомогою речових позовів до осіб, до яких перейшли відповідні права на індивідуально визначені речі. Порушені права у договірних та інших зобов'язальних відносинах мають поновлюватися шляхом подання позовів до осіб, винних у порушенні прав кредиторів, після встановлення у законодавстві солідарної відповідальності членів ліквідаційної комісії.

Звернено увагу на те, що кредитори у ліквідаційній процедурі мають інтерес у їх оперативному повідомленні про зміни у статусі підприємницького товариства. Тому, запропоновано встановити обов'язок про їх обов'язкове попередження про ліквідацію їх контрагента.

З метою усунення невизначеності у строках повідомлення боржників та кредиторів про початок ліквідації суб'єкта підприємництва, слід унести зміни до ч. 1 ст. 111 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) та встановити строк їх повідомлення про ліквідацію у три робочі дні з дня виявлення відповідного зобов'язання.

З метою захисту інтересів боржника, який має майнові зобов'язання, але у зв'язку з перебуванням його контрагента у процедурі ліквідації не може розраховувати на зустрічне виконання, необхідно у ст. 111 ЦК закріпити спеціальну норму про право боржника на односторонню відмову від виконання таких зобов'язань.

Ключові слова: юридична особа, підприємницьке товариство, припинення, правонаступництво, ліквідація, припинення підприємницьких товариств.

Lehka O. V. On the legal protection of creditors' and debtors' interests in the liquidation of business entities, not related to bankruptcy.

This article analyzes the issues arising for creditors and debtors in connection with the termination of business entities and their involvement in the liquidation procedure.

Attention is drawn to the fact that, in its legal form, the liquidation procedure aims to regulate economic relations, which, in essence, represent disruptions in economic connections and supply chains involving the affected entity. From this, the overall goal of legal regulation in the liquidation procedure is defined as minimizing the negative consequences of economic disruptions caused by the liquidation of a business entity.

It is argued that reinstating a business entity in the Unified State Register of Legal Entities, Individual Entrepreneurs, and Public Associations based on a court decision does not automatically restore creditors' rights. Instead, creditors must submit new legal claims to restore the property rights of the liquidated legal entity, making this an ineffective means of creditor protection.

In this regard, recommendations are provided for creditors whose rights have been violated during the liquidation process. It is suggested that they protect their property rights by filing property claims against individuals who have acquired specific assets. Violated rights in contractual and other obligations should be restored through lawsuits against those responsible for infringing on creditors' rights, with the introduction of joint liability for liquidation commission members in legislation.

Furthermore, it is emphasized that creditors have an interest in being promptly informed of changes in the legal status of a business entity undergoing liquidation. Therefore, it is proposed to establish a mandatory obligation to notify creditors in advance of their counterparty's liquidation.

To eliminate uncertainties regarding the notification period for creditors and debtors about the liquidation process, it is recommended to amend Part 1 of Article 111 of the Civil Code of Ukraine. Specifically, the notification period should be set at three business days from the moment the obligation is identified.

To protect the interests of debtors with financial obligations who, due to their counterparty's liquidation, cannot expect reciprocal performance, a special provision should be included in Article 111 of the Civil Code of Ukraine granting the debtor the right to unilaterally refuse to fulfill such obligations.

Key words: legal entity, business entity, termination, succession, liquidation, business termination.

Постановка проблеми. Одним із важливих напрямів внутрішньої економічної політики визначено «створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, спрощення умов започаткування бізнесу та виходу з нього» [1]. В останні роки законодавство про «вихід з бізнесу» зазнавало певних змін, головним чином у фінансовому секторі. А напрацювання вчених у сфері правового регулювання припинення суб'єктів підприємництва у достатній мірі не знайшли реалізації у законодавстві, яке зазнавало лише «косметичних» змін і, на нашу думку, потребує вдосконалення.

Метою роботи є аналіз наукових здобутків та практичних проблем, що виникають для кредиторів та боржників у зв'язку з припиненням функціонування підприємницьких товариств та їх ліквідацією.

Стан опрацювання проблематики. Ліквідація підприємницьких товариств досліджувалася вченими-юристами у галузях цивільного та господарського права. Питання ліквідації суб'єктів господарювання досліджували: О.М. Гнатів, Д.В. Жеков, О.М. Зубатенко, Н.Ф. Ільницька, Є.В. Петров, П.О. Повар, О.М. Скоропис, О.В. Титова, В.О. Хоменко, Н.В. Щербакова, Ю.М. Юркевич та інші. За час, що минув, сформувалася судовою практика, яка виявляє нові проблемні питання, які потребують дослідження.

Виклад основного матеріалу. Найрадикальнішим способом «виходу з бізнесу» є ліквідація підприємницького товариства, яка являє собою комплекс організаційних, економічних та правових заходів, спрямованих на припинення функціонування економічної одиниці у цивільному обороті; руйнування економічних зв'язків та процесів, внаслідок «знищення» суб'єкта права. Як звертає увагу І.А. Вовк, важливо мати «розуміння того, що економічний зміст відносин визначає сутність правових інструментів, які використовуються для їх регулювання» [2, с. 94]. Отже, розуміння суті ліквідаційної процедури визначає правові інструменти, які забезпечують її реалізацію. Серед критеріїв для класифікації видів припинення юридичних осіб К.Б. Починок виділяє мету або цільову спрямованість припинення юридичних осіб [3, с. 42]. Як зауважує О.В. Макаревич: «ст. 110 ЦК України має назву «Ліквідація юридичної особи», проте її зміст не розкриває суті самого поняття ліквідації, а ст. 111 ЦК України говорить лише про загальний порядок її здійснення» [4, с. 53]. На нашу думку, сам цей термін змістовно відображає певну вольову дію із визначеною кінцевою метою. У згаданих статтях вміщені найбільш загальні правила, які мають бути дотримані для завершення існування юридичної особи у правовому середовищі. В окремих секторах сус-

пільного, політичного та релігійного життя, в окремих сферах економічної діяльності, таких, як банківська, страхова діяльність формуються спеціальні правила, якими доповнюється або змінюється загальний порядок ліквідації юридичних осіб. Особливості ліквідаційної процедури у цих випадках обумовлені специфікою мети, яку переслідує законодавець, відступаючи від загального порядку ліквідації.

Оскільки ліквідація підприємницького товариства в своїй основі має порушення економічних зв'язків і відповідних ланцюжків у товарообміні за участю цього суб'єкта, – загальну мету правового регулювання ліквідаційного процесу можливо визначити, як мінімізацію негативних наслідків від руйнування економічних зв'язків, викликаних ліквідацією суб'єкта підприємництва. Існуючі правові інструменти у ліквідаційній процедурі спрямовані на відновлення втрат суб'єктів, що перебували у правовідносинах з особою, яка підлягає ліквідації, здійснення розрахунків за зобов'язаннями за її участю. Із цих позицій варто більш уважно поглянути на правове забезпечення інтересів кредиторів та боржників у ліквідаційній процедурі за участю підприємницьких товариств.

Юридичний факт, з яким пов'язане припинення існування підприємницького товариства, визначений у ч. 5 ст. 104 ЦК. «Юридична особа є такою, що припинилася, з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення» [5]. Як зауважує О.В. Басай, «Більшість юридичних фактів мають правове значення, як правило, лише у тому випадку, коли вони належним чином оформлені і засвідчені (у вигляді документів, довідок, журнального запису тощо)» [6, с. 10]. Це цілком слушне зауваження, характерне для ліквідації як юридичного факту, яким завершений ліквідаційний процес. Однак, слід мати на увазі, що такі наслідки є безповоротними лише для тих випадків коли ліквідаційний процес відбувся без порушень у межах формування регулятивних правовідносин. У тих випадках, коли ліквідаційна процедура відбулася з порушенням прав інших осіб, виникає питання про юридичне значення реєстраційної дії про припинення юридичної особи. Великою Палатою Верховного Суду була розглянута справа № 813/6286/15 за позовом Публічного акціонерного товариства «Європейський газовий банк» до Реєстраційної служби Львівського міського управління юстиції про визнання протиправними дій та скасування запису до Реєстру від 12 червня 2015 року про припинення ТОВ «Товари для Львівщини». Позивач обґрунтовував позовні вимоги тим, що є заставодержателем майна ТОВ «Товари для Львівщини», яке припинене вчиненим записом. Не будучи повідомленим про ліквідацію товариства, позивач був позбавлений можливості заявити претензії ліквідатору ТОВ. Проаналізувавши правову природу правоприпиняючого юридичного факту, зазначеного у частині 5 ст. 104 ЦК про припинення юридичної особи, суд зазначив, що з огляду на зміст ст. 10 Закону № 755-IV відомості про припинення юридичної особи, які змістовно наповнюють запис про ліквідацію підприємницького товариства являють собою «спростовану презумпцію». «Запис про припинення юридичної особи не є беззастережним доказом того, що юридична особа дійсно припинилася та більше не існує... В той же час, якщо процедуру ліквідації не було здійснено належним чином, зокрема не було відчужене майно особи, то внесення до ЄДР запису про припинення цієї юридичної особи не тягне її припинення, а також припинення права власності на її майно. У подібних випадках до ЄДР вносяться зміни про відміну державної реєстрації припинення юридичної особи на підставі судового рішення, яке набрало законної сили» [7]. На нашу думку, безвідносно до конкретних обставин цієї справи, такий шлях відновлення порушених прав кредиторів не може бути визнаний ефективним способом захисту їхніх прав.

Державна реєстрація про відміну рішення про припинення юридичної особи, прийнятого її учасниками або відповідним органом юридичної особи передбачена у ч. 12 ст. 17, п. 7 ч. 1 ст. 25-1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб підприємців та громадських формувань від 15.05 2003 р. № 755-IV (далі – Закон № 755-IV)» [8]. Але з огляду на часовий проміжок, який потрібен для ухвалення рішення про відміну державної реєстрації та набрання ним законної сили, це правове рішення не забезпечує необхідних гарантій для захисту порушених прав кредиторів. Активи уже, як правило, відсутні або належать іншим особам. Відміна запису про ліквідацію юридичної особи не означає відновлення її економічного стану. В існуючій системі реєстрації прав на нерухоме майно, яке перейшло у власність до інших осіб, не відкриває шляху для відновлення прав кредиторів після відновлення запису про реєстрацію юридичної особи. Зусилля у цьому напрямі мають породити безперспективні спори про майно, яке у ліквідованого суб'єкта відсутнє, що позбавляє сенсу процедуру відновлення запису про припинення

юридичної особи. У зв'язку з ліквідацією суб'єкта, індивідуально визначені речі уже перейшли до інших осіб і за участю останніх виникли речові правовідносини. За таких умов кожна особа, яка має речові права щодо майна ліквідованого суб'єкта, може обирати доступні способи захисту своїх прав. Для захисту порушених зобов'язальних прав кредиторів дієвим механізмом впливу було б встановлення для членів ліквідаційної комісії солідарної відповідальності за порушення прав учасників ліквідаційного процесу. За тією ж моделлю, яка передбачена у частині 4 ст. 31 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від.06.02.2018 р. № 2275-VIII [9].

На необхідності встановлення відповідальності для цих осіб наголошувала О.В. Титова [10, с. 14].

Ще один недолік законодавства, на нашу думку, впливає на недостатнє правове забезпечення інтересів кредиторів у ліквідаційному процесі. Поняття кредитора у ліквідаційному процесі уточнив П.А. Повар: «поняттям кредитора охоплюються суб'єкти, які мають майнові вимоги публічного чи приватного характеру до підприємства, що ліквідується, крім його учасників чи власника майна підприємства» [11, с. 4]. Звернемося до ще одного аргумента позивача у наведеній вище справі. Кредитор посилався на те, що не був повідомлений про ліквідацію боржника. Частиною 1 ст. 111 ЦК не передбачене персональне повідомлення кредиторів про ліквідацію юридичної особи. На перший погляд це цілком виправданий підхід. У ліквідаційній процедурі потрібно залучити кошти боржників до ліквідаційної маси, а кредитори мусять чекати розрахунків з ними у визначеному порядку. Звідси впливає відсутність у кредиторів прав, які закріплені у ч. 1 ст. 107 ЦК для випадків припинення суб'єкта у формі реорганізації. Але кредитор у правовідносинах у сфері підприємництва, як правило розраховує на отримання інших благ, які він профінансував. Завдання повернути витрачене виникає на другому етапі, коли зустрічне зобов'язання не виконане. Він, принаймні, має інтерес бути проінформованим про статус свого контрагента. Цей інтерес кредитора залишається поза увагою законодавця. Кредитори, які опинилися серед учасників ліквідаційного процесу, мають потреби у корегуванні своєї підприємницької діяльності. Завершення справ без повідомлення партнерів не відповідає вимогам ч. 2 ст. 205 Господарського кодексу України (далі – ГК), згідно з якою: «У разі неможливості виконання зобов'язання повністю або частково зобов'язана сторона з метою запобігання невикідним для сторін майновим та іншим наслідкам повинна негайно повідомити про це управлену сторону, яка має вжити необхідних заходів щодо зменшення зазначених наслідків» [12].

Не повідомлення кредиторів контрагентом про ліквідацію не відповідає уявленням про сучасні норми ділового обороту. Тим більше, що, з одного боку, розвиток цифрових технологій забезпечує таку можливість, а з іншого боку, умови доступу до Реєстру вимагають формування персонального запиту по конкретній юридичній особі і засобами програмного забезпечення, тому неможливо встановити моніторинг статусу контрагентів за відомостями Реєстру.

Оскільки відповідно до ч. 1 ст. 111 ЦК ліквідатор виявляє боржників, цілком логічно покласти на нього обов'язок виявити і кредиторів, тим більше, що зобов'язання перед ними знаходяться поміж тими ж документами, що використовуються для виявлення зобов'язань боржників. Виходячи із цього, слід доповнити ч. 1 ст. 111 ЦК положеннями про обов'язковість персонального повідомлення як боржників, так і кредиторів підприємницького товариства, яке ліквідується.

Ще одна невизначеність у ч. 1 ст. 111 ЦК потребує уточнення. Частиною 1 ст. 111 ЦК у разі ліквідації юридичної особи «ліквідаційна комісія (ліквідатор) зобов'язана вжити всіх необхідних заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості юридичної особи, що ліквідується, та письмово повідомити кожного з боржників про припинення юридичної особи в установлені цим Кодексом строки» [5]. Проте, таких строків для персонального повідомлення боржників у ЦК не передбачено. Оскільки закон не встановлює строків для повідомлення боржників, то і наслідки їх порушення законом не передбачені. Поняття боржника міститься у ч. 1 ст. 509 ЦК, згідно з якою «боржником визнається особа, яка «зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші» [5]. Але у період перебування підприємницького товариства у процедурі «реального припинення», коли припиняється його підприємницька діяльність і проводяться ліквідаційні заходи, це поняття набуває особливого значення. Існують боржники, які отримали зустрічне виконання і зобов'язані сплатити гроші. Також існують боржники, які ще нічого не отримали, але зобов'язані у визначені за договором строки вносити платежі на фінансування будівництва, яке не має перспектив бути завер-

шеним в силу майбутньої ліквідації суб'єкта, які не повідомлені про ці обставини. За існуючими традиціями особа не звертається із запитом до Реєстру перед здійсненням чергового платежу. І її грошові надходження попадають у ліквідаційну масу іноді без найменшого шансу бути поверненими поза чергою, визначеною у ст. 112 ЦК. Особливо болісно це позначається на споживачах, які є далекими від юридичних питань реєстрації відомостей про ліквідацію у Реєстрі. Таке правове регулювання не відповідає вимогам справедливості, а поведінка суб'єкта у стані припинення зовні виглядає, як недобросовісна, хоча закон не визначає строків для його персонального попередження про початок ліквідаційної процедури. Перебування у ліквідаційній процедурі вимагає дотримання певного порядку розпорядження активами, які акумульовані юридичною особою і не можуть бути повернені, як сплачені помилково.

Звертає на себе увагу і певна невизначеність у правовому становищі боржників у наведеній ситуації. З одного боку, ст. 609 ЦК моментом припинення зобов'язань визначає ліквідацію юридичної особи. Тобто у нашій ситуації боржник залишається зобов'язаним, незважаючи на те, що зобов'язання не може бути виконане кредитором. З іншого боку, складно беззастережно сприйняти неможливість виконання цього зобов'язання як підставу його припинення згідно з ст. 607 ЦК, оскільки ліквідація знаходиться у сфері відповідальності особи, яка ліквідується. Норми ст. 615 ЦК дають підстави для односторонньої відмови від зобов'язання лише у разі його порушення. У ситуації, яку ми взяли за приклад, строк зобов'язання кредитора ще не настав, і відповідно, порушення відсутнє. Найбільш близька за змістом ч. 2 ст. 849 ЦК також повністю не охоплює врегулювання відносин з боржником у цій ситуації. Подання боржником позову про розірвання договору на підставі ст. 652 ЦК є занадто обтяжливим засобом врегулювання цих відносин. Отже, можливе рішення вбачається у врегулюванні цих відносин та визнанні за боржником у ліквідаційній процедурі права на відмову від виконання зобов'язання, за яким зустрічне зобов'язання не може бути виконане внаслідок його перебування у ліквідаційній процедурі.

Висновки. Ліквідація підприємницького товариства має наслідком вибуття особи із числа учасників економічних відносин та порушення економічних зв'язків у структурі товарообміну. Метою правового регулювання цього процесу є мінімізація негативних наслідків для інших учасників економічних відносин, сформованих за участю суб'єкта господарювання, який перебуває у ліквідаційній процедурі.

З метою поліпшення правового становища кредиторів у ліквідаційній процедурі слід запровадити обов'язковість їх персонального повідомлення про початок ліквідації підприємницького товариства та встановити солідарну відповідальність членів ліквідаційної комісії за порушення прав кредиторів.

З метою усунення невизначеності у строках повідомлення боржників та кредиторів про початок ліквідації суб'єкта підприємництва, слід унести зміни до ч. 1 ст. 111 ЦК та встановити строк їх повідомлення про ліквідацію у три робочі дні з дня виявлення відповідного зобов'язання.

З метою захисту інтересів боржника, який має майнові зобов'язання, але у зв'язку з перебуванням його контрагента у процедурі ліквідації не може розраховувати на зустрічне виконання, необхідно у ст. 111 ЦК закріпити спеціальну норму про право боржника на односторонню відмову від виконання таких зобов'язань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про засади внутрішньої та зовнішньої політики. Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> (дата звернення 11.02.2025).
2. Вовк І.А. Як право впливає на економічні відносини: аналіз стадії правового регулювання. *Економічна теорія та право*. 2015. № 3. С. 89–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2015_3_10.
3. Починок К.Б. Припинення суб'єктів господарювання: поняття, способи та класифікація. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. Вип. 1-2. С. 37–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2018_1-2_11.
4. Макаревич О.В. Проблеми питання припинення юридичних осіб за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені в процесі її створення порушення, які

- не можна усунути. *Правові новели*. 2019. № 7. С. 53–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpno_2019_7_11.
5. Цивільний кодекс України. Кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n562> (дата звернення: 08.02.2025).
 6. Басай О.В. Поняття юридичних фактів: теоретичний аспект *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 3. С. 8–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2014_3_3.
 7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 вересня 2018 р. у справі № 813/6286/15. / Верховний Суд. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77590175>.
 8. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> (дата звернення 08.02.2025).
 9. Про господарські товариства Закон України від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#n150> (дата звернення 12.02.2025).
 10. Титова О.В. Захист майнових інтересів учасників процесу ліквідації на підприємствах: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2006. 19 с.
 11. Повар П.О. Правове регулювання ліквідації підприємств в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2009. 18 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/aref/20100426001643>.
 12. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n1422> (дата звернення 12.02.2025).